NOTE CRITICE

ASUPRA

CULEGERILOR DE DOCUMENTE INTERNE ROMÂNEŞTÎ

DE

N. IORGA

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTÎ

BUCUREŞTÎ

Stabilimentul grafic I. V. SOCECŬ, Strada Berzeĭ, 59

1903

NOTE CRITICE

ASUPRA

CULEGERILOR DE DOCUMENTE INTERNE ROMÂNEŞTĬ

DE

N. IORGA

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTĬ

BUCUREŞTĬ

Stabilimentul grafic I. V. SOCECŬ, Strada Berzeĭ, 59

1903

Încă maĭ de mult zapise şi cărţĭ domneştĭ aŭ văzut lumina la noĭ. Întăiŭ, în ziarele din vremea veche, unde oamenĭ cu mult superiorĭ ca minte şi inimă ziariştilor de astăzĭ, foarte bunĭ, harnicĭ şi luminaţĭ patrioţĭ, dădeaŭ între altele unor cetitorĭ, a căror rasă s'a pierdut aproape cu totul astăzĭ, unor cetitorĭ cu dor de a învăţa, iar nu cu setea de a afla maĭ răpede lucrurĭ pipărate, — şi documente. Pe atuncĭ încă «document» nu căpătase înţelesul pejorativ, batjocuritor, pe care neştiinţa şi superficialitatea i l-aŭ dat pe urmă. Fără îndoială, că oamenĭ carĭ nu eraŭ specialiştĭ, nu-şĭ dădeaŭ pe deplin samă, ce comoară de informaţiĭ, de note asupra altor vremĭ, poate cuprinde aşa o fărîmă de hîrtie îngălbenită, pe care se întind, cu o măiestrie de mult pierdută, liniile, şi frumoase, şi elegante, supţirile adusăturĭ din condeiŭ ale cinstituluĭ pisar de odinioară. Puţinĭ pricepeaŭ că tot ce se cuprinde în cărţĭ asupra altor timpurĭ nu e decît reproducerea în slove de tipar, ca ediţie, saŭ în povestire proprie a scriitoruluĭ, ce nu se razimă, şi nu se poate răzima, pe alt ceva, — reproducerea înţelesuluĭ acelor frumoase buchĭ cirilice. Dar, pentru aceasta, eĭ nu socotiaŭ hîrtia veche scrisă ca de acelaşĭ preţ cu vechia hîrtie nescrisă şi n'aveaŭ necuviinţa de a face haz asupra slăbiciuniĭ oamenilor de merit carĭ descopăr, orînduiesc, daŭ la lumină şi lămuresc asemenea rămăşiţe ale trecutuluĭ, fără de care ce e astăzĭ nu se poate înţelege, — nicĭ îndrepta.

În ziarele unuĭ Bolliac, de exemplu, în interesantul şi variatul ziar al d-luĭ Hasdeŭ, care amesteca îndemnurĭ de răscoală în potriva legiĭ şi suveranuluĭ cu folositoare tipărirĭ de izvoare istorice, ce meritaŭ până la un punct să cîştige iertarea momentuluĭ şi subvenţiile viitoruluĭ acestuĭ erudit de un antidinasticism copilăros de vehement, — în *Buciumul, Trompeta Carpaţilor,* în *Traian* şi *Columna luĭ Traian* se cuprind

o sumedenie de acte vechĭ, dintre care multe sînt documente interne. Unul din tinerii, cu școală bună, de cari încep să producă Universitățile noastre — ce nu maĭ sînt, ca până ierĭ, adesea o pepinieră de slugoĭ pentru dascălĭ vanitoșĭ și leneșĭ —, unul dintre aceștĭ tinerĭ și-ar cîștiga un merit față de știința istorică, dînd o tablă analitică a acestor documente, ce sînt, fără de un asemenea ajutor, foarte greŭ de găsit la timp și de întrebuințat într'o cercetare de amănunte. Asupra epoceĭ Mirceștilor, d. Hasdeŭ a tipărit, în mijlocul politiciĭ sale primejdioase, un șir de acte de mare însemnătate, editate cu priceperea și îngrijirea pe care nicĭ-un om cuminte nu se poate gîndi să i le tăgăduiască pentru păcatele teoriilor sale fantastice saŭ pentru neajunsurile vrednice de compătimire ale caracteruluĭ săŭ.

Documente de pescuit sînt în număr și maĭ mare în reviste: fie acele reviste de un caracter istoric pur, de un caracter științific general saŭ de un caracter amestecat. Se poate afirma că întâia oară un document intern bine îngrijit a ieșit de supt tipar în Muntenia la 1845, cînd Bălcescu a dat în *Magazinul istoric*, pe care-l scotea împreună cu Laurian, ce se îngrijia însă maĭ mult de lucrurĭ privitoare la originile romane, la relațiile noastre cu străinătatea, — «hrisovul de la Ioan Leon Voevod pentru isgonirea Grecilor din țară [1]». În cele patru volume ale acesteĭ reviste, editată cu îngrijire, într'un format comod și plăcut, cu litere frumoase și bune, se maĭ află și alte acte interne: nu multe la număr, dar toate de o însemnătate deosebită. Aceștĭ oamenĭ învățațĭ și muncitorĭ plinĭ de rîvnă se arătase, ceia ce nu se întîmplă totdeauna, și niște oamenĭ de gust, avînd simțul trebuitor ca să aleagă.

În «Magazin» se tipărise și cronicĭ: moldoveneștĭ și muntene. Abia în 1852 apărură pe deplin «Letopisițile» luĭ Mihaĭ Kogălniceanu, cu care lucrase aproape alăturĭ istoricul din Bucureștĭ. Dar cu documentele veni Kogălniceanu cu cincĭ anĭ înnainte,

[1] *Mag. ist.*, I, p. 122 și urm.

căcĭ volumul I-iŭ din întăia ediţie a *Archiveĭ romîneştĭ* apăru încă din 1840. Între alte materiale, scriitorul moldovean dădu în revista sa o întreagă condică din vremea ocupaţieĭ ruseştĭ de la 1768 la 1774, precum şi cîteva acte deosebite, începînd cu un «suret» de la Iuga-Vodă.

Al treilea tipăritor maĭ însemnat de documente, urmînd datele, nu însemnătatea izvoarelor date la lumină, e acela pe care pănă dăunăzĭ Ieşeniĭ îl cunoşteaŭ ca «bătrînul Codrescu», un bătrîn foarte bătrîn, foarte original; într'un fel, foarte simplu, cu toate că avea un trecut politic de gazetar patriotic, opere de şcoală şi o voluminoasă lucrare lexicografică, dicţionariul franco-romîn cu buchĭ, «al luĭ Codrescu», în urmă. Ca toţĭ oameniĭ de pe acel timp, cari aveaŭ un aşa de nesigur present, Codrescu, pe atuncĭ «tînărul Codrescu», îndrăgise timpurile vechĭ; pe lîngă aceasta, maĭ avea şi o tipografie la disposiţie şi, în sfîrşit, îĭ căzuse în mînĭ două condicĭ din veacul al XVIII-lea, două voluminoase in-quarto fanariote, scrise des, cu slove urîte, îngrămădite, din acele condicĭ de măsurĭ domneştĭ ce se întrebuinţaŭ mult în cancelariile «Grecilor [1]»; colecţionator cu patimă, pe o vreme cînd se găsia lesne material de colecţionat, cînd distrugerea hîrtiilor fără valoare faţă de legile nouă nu începuse încă, Codrescu avea un număr de hotărîrĭ domneştĭ, cuprinzînd măsurĭ de administraţie, cu care Fanarioţiĭ eraŭ foarte darnicĭ. Avea zel şi tipografie, şi îĭ lipsia şi atuncĭ simţul critic, putinţa de a cîntări însemnătatea izvoarelor ce găsise: el dădu la tipar tot, condicĭ şi documente, pe care documente le dărui apoĭ Archivelor Statuluĭ din Iaşĭ, ca toată lumea să se poată încredinţa că el, Teodor Codrescu, n'a născocit nimic. De bună seamă că editorul nu-şĭ va fi dat osteneala de a copià cartea şi hîrtiile sale: pe atuncĭ zeţariĭ ştiaŭ să culeagă buchĭ ceva maĭ vechĭ în buchĭ maĭ nouă, şi Codrescu a făcut decĭ ceia ce făcuse în Muntenia Bălcescu cu cronicile sale, lucrate pe manuscriptul vechiŭ de o sută de anĭ.

[1] Dintr'una luase el şi bucăţĭ din culegerea sa de tratate «străine şi ale Moldo-Românieĭ».

Cartea luĭ Codrescu, e intitulată «Uricariul, cuprinzătoriŭ de hrisoave, anatorale și alte acte din suta a XVIII și XIX». «Uricariul», era un barbarism, care trebuia să însemne: culegere de urice; cu înțelesul adevărat, «uricariŭ» înseamnă acel ce alcătuiește uricele, și «uricele» privesc numaĭ întărirea domnească a pămînturilor stăpînite, iar nu orĭ-ce fițuică din veacul «al XVIII-lea și al XIX-lea», orĭ-ce pompoasă proclamație menită să anunțe întreguluĭ popor moldovenesc, și cuĭ se maĭ putea interesa de aceasta, că de aicĭ înnainte un «părinte al patrieĭ» a hotărît să se plătească ceva maĭ puțin la vădrărit saŭ la altă dare. Dar ce urmează după «Uricariul» lămurește că în culegere eraŭ să intre numaĭ acte vechĭ din cele maĭ nouă, maĭ ușoare de găsit și de tipărit... după original. De altmintrelea, nicĭ nu era vorba decît de două volume și, cînd ieși, în Maiŭ 1852, supt Grigore-Vodă Ghica, volumul I-iŭ, apucase a se tipări din al II-lea treĭ colĭ. Codrescu cerea proprietarilor de documente să i le dea spre publicare, și el putu să adauge în partea din urmă a acestuĭ volum al II-lea, ce ieși înnainte de sfîrșitul anuluĭ, pănă și vechĭ acte din al XV-lea veac, în traducerea tălmăcitorilor de maĭ de mult.

Cînd, la volumul al III-lea, un colaborator al luĭ Codrescu-ĭ dădu un număr de acte diplomatice, traduse după originalele publicate de «Comisia archeografică» rusească, el schimbă titlul vechiŭ în partea care însemna vechimea materialuluĭ și se urcă, plin de bucurie, pănă în «suta XIV» — din care «sută» de sigur că nu era să aibă prilejul de a tipări multe documente *interne*. Dar, cu toate că acest Comis al luĭ Grigore Ghica fu silit de Căimăcămie să părăsească «trecătoarea» sa funcție la Archive, cărora li dăruise totușĭ atît de frumoase acte, împreună cu «un dulap mare cu geamurĭ și sulurĭ», el prinsese gust la lucru, descoperise în acest «Uricariŭ» al săŭ, unde tot ce-ĭ cădea în mînă se amestecea la tiparul săŭ ieften de tipograf, un scop al vieții sale, maĭ serios și maĭ folositor decît ziarul căruia i se consacrase altă dată.

De la un «uric» al luĭ Alexandru cel Bun pănă la un discurs antidinastic al răposatuluĭ Alexandru Beldiman, de la dezbaterile luĭ Ștefan cel Mare cu Muscaliĭ luĭ Ivan Groaz-

nicul până la pățaniile noastre cu diplomația rusească modernă, în războiul de la 1877, tot își găsia locul în «Uricariŭ»: unele lucrurĭ odată, altele de două orĭ. Documentele se înfrățiaŭ în voie, înlăturînd cronologia: «Uricariul» era totdeauna în curs de publicație, și se înnădia până la nesfîrșit. Niciuna din aceste mărturiĭ ale trecutuluĭ, ieșind prăfuită din vechile lăzĭ îmbrăcate în fier saŭ din saciĭ de pînză groază aĭ boierilor și răzășilor, nu era răspinsă de la pragul fericiteĭ publicărĭ: bun și răŭ, noŭ și vechiŭ, trecea împreună spre folosul științiĭ romîne, și spre chinul viitorilor istoricĭ, exploratorĭ cu noroc saŭ fără, cu oboseală totdeauna, în stepele «Uricariuluĭ».

Așa se ajunse la al XVII-lea volum.

«Uricariul» luĭ Codrescu a murit în împrejurărĭ extraordinare și care nu s'ar fi putut prevedea de puținele persoane ce-ĭ tăiaŭ foile și de rarisimiĭ cercetătorĭ ce se folosiaŭ de dînsul pentru scopurĭ științifice.

Întâiŭ s'a făcut mult maĭ bun. De la 1852 încoace, două generațiĭ se perîndase, și în generația tînără de pe la 1880 se găsiaŭ iubitorĭ aĭ trecutuluĭ maĭ bine pregătițĭ pentru a-l studia decît bătrînul ziarist, traducător și lexicograf. Unul dintre aceștĭ tinerĭ, care făcea de maĭ multă vreme sîrguitoare cercetărĭ asupra documentelor moldoveneștĭ ce-ĭ veniaŭ în mînă, d. G. Ghibănescu, profesor în Iașĭ, se oferi luĭ Codrescu pentru a-ĭ conduce maĭ departe publicația. Codrescu primi cu plăcere această «colaborație», care-ĭ asigura și odihna bătrînețelor și plăcerea de a vedea apărînd volume nouă din «Uricariul» săŭ, și astfel d. Ghibănescu dădu la lumină vol. XVIII din culegere, volum cu originale slavone, cu traducerĭ ale editoruluĭ și cu note: la sfîrșit, se dădea o listă a boierilor până în veacul al XVIII-lea, — care aduce folos și până astăzĭ. Apoĭ Codrescu se întoarse iarășĭ pentru volumele XIX-XXII, ce nu se deosebesc nicĭ în bine nicĭ în răŭ de altele ieșite până atuncĭ supt îngrijirea luĭ harnică, dar adesea neîndestulătoare. D. Ghibănescu tipări iarășĭ două volume, data aceasta de cuprins amestecat și fără lămurirĭ, volumele

XXII și XXIII, dintre cari cel din urmă se mîntuie pe neașteptate cu ziarul de călătorie italian al luĭ Boscovich. Al XXV-lea fu alcătuit după moartea luĭ Codrescu, din materiale copiate încă de dînsul. Alcătuitorul *Uricariuluĭ* se stînsese la adîncĭ bătrînețe, cu gîndul la lucrarea pentru care trăise și pe care n'o putea prețui în destul, în părțile eĭ bune, nicĭ înțelege critica adusă neajunsurilor. Tocmaĭ cînd, prin portrete, prefețe și discursurĭ, se anunța continuarea «Uricariuluĭ», pe care, în acelașĭ timp, se arătaŭ gata să-l urmeze fiul editoruluĭ de pănă atuncĭ, «Societatea științifică și literară din Iașĭ», o șubredă creațiune, în care ambiția statornică a unuia învinse trecătorul zel al celorlalțĭ, și, în sfîrșit, episcopul Ghenadie de la Rîmnic, — tocmaĭ atuncĭ «Uricariul» încetă să maĭ apară.

S'a vorbit cu multă mîndrie locală de «cele zece miĭ de paginĭ» ale *Uricariuluĭ*: vor fi fiind, dar o pagină se maĭ cîntărește, din punct de vedere material chiar, prin cît e scris pe dînsa, și paginile «Uricariuluĭ» aŭ fost totdeauna micĭ, pe cînd literele s'aŭ înfățișat adesea ca destul de marĭ. Pe urmă o pagină se cîntărește după cuprinsul real al slovelor întipărite pe hîrtia eĭ. Cînd stăm să judecăm însemnătatea celor douăzecĭ și cincĭ de volumașe, nu vom ținea samă, de sigur, nicĭ de discursurile antidinastice, nicĭ de prefețele în care Codrescu explica de ce, nedîndu-i-se un post la Banca din Iașĭ, el n'a crezut că trebuie «să maĭ suie scările palatuluĭ», nicĭ de povestirile despre împrejurările in care marele Kogălniceanu a plîns înnaintea luĭ Teodor Codrescu, fiind-că n'avea cu ce-șĭ plăti datoriile făcute în împrejurărĭ de o corectitudine discutabilă, nicĭ de polemica împotriva d-luĭ Hasdeŭ, care împrumutase cîndva banĭ, dîndu-ĭ înnapoĭ, luĭ Codrescu, pe care era să-l înlăture maĭ tărziŭ cu criticĭ exagerate, și făcute fără prețuirea împrejurărilor, de la un premiu al Academieĭ. Tot așa se eliminează de la sine scrisorile corespondenților obișnuițĭ saŭ extraordinarĭ aĭ autoruluĭ, reproducerea în desordine a culegeriĭ destul de rele și de neorînduite a luĭ Ulianițchi, retipăririle, atît de numeroase, izvoarele de istorie

contemporană, încălcînd locul păstrat vechilor urice. Cît rămîne, se împarte în două.

De o parte, documente din «epoca Fanarioţilor», care şi sînt cele maĭ multe: anaforale cu hotărîrile lor, micĭ măsurĭ de administraţie, «ponturĭ» ce se reeditaŭ de la o Domnie la alta, procese nesfîrşit de pe lung redactate, şi care n'aŭ altă însemnătate decît a persoanelor amestecate în ele, — afacerea fiind maĭ totdeauna din cele maĭ obişnuite şi maĭ cu prisosinţă cunoscute. Acestea meritaŭ numaĭ un foarte scurt regest, şi astfel ar fi încăput toate într'un singur volum, chiar aşa de mic, cum sînt ale luĭ Codrescu. Pe de altă parte, acte maĭ vechĭ decît reformele de lege şi cîrmuire aduse de «Fanarioţĭ», cari aŭ început la noĭ opera de «europenisare». Acestea se cuvenia să se tipărească foarte îngrijit până la o oarecare dată, şi anume, nu întregul, care e stereotip, o goală şi nefolositoare formulă de cancelarie: aceiaşĭ de la Alexandru cel Bun până la Alexandru cel Răŭ, Lăpuşneanu. Ci să se reproducă exact toate numele interesante, toate cuvintele româneştĭ amestecate în cele slavone, toate părţile ce privesc obiceiurĭ şi datine, toate Divanurile, mărturiile boiereştĭ, inedite, care nu se află aiurea. Aşa s'ar fi urmat până la pragul vremilor de prefacere, cînd regestul ar fi cuprins şi maĭ puţin din documentul original. Căcĭ orĭ-cine tipăreşte ceva dintr'un document intern, dintr'o carte de danie saŭ de întăritură domnească, nu trebuie să piardă din vedere, că ele nu se pot asămăna cu un document politic, în care fapte, părerĭ şi sentimente nouă se oglindesc de la început până la sfîrşit, în care chiar şi formulele de politeţă, cercetate bine, pot ascunde ceva interesant, pot întregi ştirile asupra relaţiilor dintre două persoane.

Culegerea luĭ Codrescu conţine totuşĭ foarte multe documente moldoveneştĭ. Unele din ele aŭ un interes maĭ mare, altele unul maĭ mic: la foarte multe însă folosul e aproape nul, şi ceia ce se dă pe larg în cîteva paginĭ ar merita două liniĭ de explicaţie într'o notă. Prevăd vremea cînd, pentru a nu se lăsa neîntrebuinţat după cuviinţă materialul colecţieĭ ieşene, se va alcătui un volum de «Uricariŭ» condensat, de

table analitice, redactate cu pricepere, care va face aproape totdeauna inutilă întoarcerea la original. Dar cine ar crede că aceste numeroase documente lămuresc pe deplin asupra instituțiilor moldovenești, s'ar înșela: și după «Uricariŭ» foarte multe din ele rămîn necomplect cunoscute. În adevăr, pentru epoca fanariotă, a cunoaște ceia ce se petrece într'un punct al principatuluĭ, înseamnă a cunoaște jocul instituțiilor în principatul întreg, pentru că acestea sînt date de sus, de pe tronul Domnilor reformatorĭ pentru toată țara: «Fanarioțiĭ», carĭ aŭ asimilat situația internă a Țeriĭ-Româneștĭ cu a Moldoveĭ, aŭ început unificînd pretutindenĭ viața, într'un principat și în celalt. Până atuncĭ însă, dacă nu tot bordeiul, tot Ținutul și-a avut obiceiul, care avea aceleașĭ rădăcinĭ adîncĭ în pămînt strămoșesc saŭ în pămînt vecin, dar se înfățișa cu destule deosebirĭ pentru ca aceste deosebirĭ să merite a fi studiate. În Cîmpulungul bucovinean nu se trăia ca în Vrancea; aicĭ viața era alta decît în părțile Covurluiuluĭ saŭ în pămîntul de hotar al Orheiuluĭ. Puindu-șĭ în minte să facă o culegere în indefinit de multe volume, trebuia să se caute o variație din acest punct de vedere, o întindere geografică pe cît se poate de complectă. Ceia ce nu s'a făcut.

Codrescu mersese destul de departe cu «Uricariul» cînd d. B. P. Hasdeŭ începu culegerile sale de documente, incomparabil maĭ bine concepute și executate. Venit din Rusia ca un autodidact, gata pentru orĭ-ce și, pentru acele timpurĭ, bun pentru orĭ-ce, învățatul basarabean, care n'avea altă școală decît capriciul lecturilor sale neobișnuit de întinse și felurite, altă metodă decît a deosebiteĭ sale pătrunderĭ naturale, rătăcite însă din ce în ce maĭ mult de o nenorocită tendință de a uimi, și în paguba adevăruluĭ, și alte repertoriĭ decît o memorie foarte bogată și precisă, — începu în acelașĭ timp literatură de scandal și publicare de documente. În Iașĭ fiind, d. Hasdeŭ începu să tipărească micĭ reviste de un cuprins amestecat, în care studiile istorice ocupaŭ însă un loc de căpetenie: aceste caietele tipărite elegant eraŭ redactate maĭ mult de d-sa, de și avea și colaboratorĭ, dintre carĭ se

împun atenției Papadopol-Calimah, cunoscător de multe lucrurĭ, dar confus, și Vasile Alexandrescu (Urechiă), mort, cum se știe, de puțină vreme. *Foița de istorie și literatură,* din care aproape nu se maĭ află o colecție complectă, apăru și dispăru în 1860-1; iĭ urmă *Din Moldova, Lumina,* care n'avură o viață maĭ trainică, d. Hasdeŭ fiind și cel maĭ zelos întemeietor de reviste și, în același timp, cel maĭ lacom Saturn dintre părințiĭ de publicațiĭ periodice, ce se pot închipui. Strămutat la Bucureștĭ, unde ajunse întăiŭ director al Archivelor Statuluĭ, de curînd întemeiate, superficialul beletrist romantic Aricescu — căruia totușĭ iĭ datorim tipărirea, în Revista sa a Archivelor, a Condiceĭ de socotelĭ de supt Domnia luĭ Brîncoveanu —, d. Hasdeŭ se gîndi la o publicație de documente care, ieșind fără soroc, ar face cunoscute comorile cuprinse în Archive.

Printr'o Prefață, în genul pe care-l iubește d. Hasdeŭ, plină adecă de admirabile făgăduielĭ, o adevărată proclamație către poporul romîn, care-ĭ aparținea ca admirator științific, d. Hasdeŭ deschise la 1865 «Archiva istorică a Românieĭ», tipărită în marĭ broșurĭ in-4to, la Imprimeria Statuluĭ și pe socoteala Ministeriuluĭ de Instrucție.

În Prefața menționată, publicul, cît era, primia lămurirea că autorul «Archiveĭ» «știe vr'uă zece limbĭ antice și moderne», că publicația, ce ieșia în același timp, a luĭ Papiu Ilarian, *Tesaurul,* de și contribuie și el la cunoașterea trecutuluĭ, are litere maĭ bune, dar un cuprins maĭ puțin critic și că, în ciuda literelor imperfecte ale Cîrmuiriĭ, «singurul eĭ defect», «Archiva» va fi foarte «abundentă și importantă».

De obiceiŭ debutează în asemenea sunete de trîmbiță și prologurĭ de laudă pentru sine cărțile mediocre ale autorilor slabĭ. «Archiva istorică» s'a dovedit însă foarte bună, așa de bună încît contemporaniĭ nicĭ nu i aŭ putut înțelege importanța, socotind — naiviĭ! — că maĭ bun la d. B. P. Hasdeŭ sînt teoriile!

«Archiva istorică» era menită să răspîndească între cercetătoriĭ de istorie românească — între carĭ nu vom nu-

măra, ca d. Hasdeŭ, pe «elevii cursuluĭ săŭ de «Archeologia figurată» la Şcoala de bele-arte» — *izvoarele contemporane*, de orĭ-ce natură, ale trecutuluĭ nostru. Adecă supt firma eĭ trebuiaŭ să se întîlnească cronicile ca şi documentele propriu zise şi, printre acestea, documentele scrise de străinĭ în limbĭ străine cu documentele scrise în slavoneşte, iar maĭ tărziŭ în romăneşte, de Romînĭ. Un plan, care permitea să se adune în acelaşĭ volum o inscripţie de la Tyras, un act de la Caliman Asan, Ţarul bulgăresc, descrierea de călătorie a luĭ Neufville şi o sumă de acte slavone şi romîne, inedite, de cea maĭ mare însemnătate. Nu se vorbia nimic despre faptul, ce-şĭ avea importanţa luĭ, dacă în «Archivă» eraŭ să se dea numaĭ acte inedite saŭ reproducerĭ după felurite tipăriturĭ din străinătate.

Pentru d. Hasdeŭ era, fără îndoială, mult maĭ comod ca publicaţia să aibă acest caracter mixt şi nelămurit. D-sa nu era îndatorit să facă necontenit visite neplăcutuluĭ Aricescu, director de Archive în ţara fără pricepere unde d. Hasdeŭ era numaĭ profesor de «Archeologie figurată» la o şcoală «de bele arte». Editorul «Archiveĭ istorice» avea o frumoasă bibliotecă, proprie saŭ împrumutată, din care în puţin timp se putea scoate un noŭ fascicul din «Archivă». Chiar şi sistemul acesta de apariţie în fascicule îşĭ avea folosul: odată ce era un jurnal ştiinţific, o gazetă de documente, ele puteaŭ să se urmeze în orĭ-ce ordine. De altmintrelea, acest neajuns pentru cetitorĭ era să fie complectat prin table, «registrurĭ», «cuprinzînd resumatul analitic al anuluĭ întreg» : table alfabetice n'aŭ ieşit nicĭ-odată, de şi ele ar fi fost, maĭ ales faţă de felurimea materialuluĭ, de un mare folos, dar «registrul analitico-cronologic al tutulor documentelor coprinse în tomurile I şi II» a apărut, dînd reproducerea titlurilor ce se aflaŭ la fiecare document pe pagina unde fusese tipărit.

În vol. I e mult lucru de întăia ordine, ca bogăţie, alegere potrivită şi reproducere precisă. De la Venelin, care publicase în 1840, în urma uneĭ misiunĭ cu care-l însărcinase guvernul rusesc în principatele cîrmuite de generalul Chiselev,

un număr de vechĭ şi importante documente slavone [1], cu ceva însemnărĭ explicative, nu se tipărise nimic din imensul tesaur al documentelor noastre slavone: ici şi colo, învăţaţĭ ce înţelegeaŭ răŭ mîndria latină se vor fi simţit jigniţĭ văzînd că se întind pe nesfîrşite coloane plătite de Ministeriul de Instrucţie romănesc buchĭ cirilice închegînd barbare cuvinte slavone; dar cine s'ar putea gîndi să facă sacrificiĭ ştiinţifice pentru a cruţa o vanitate atît de neghioabă? D. Hasdeŭ, care a recomandat maĭ tărziŭ un anume sistem de transcriere cu litere latine a mărturiilor trecutuluĭ nostru de până maĭ dăunăzĭ şi care putea vedea maĭ bine decît orĭ-cine ce pedanterie deşeartă stă în editarea cu slove ieşite din întrebuinţare, grele de cules şi, pentru mulţĭ, incomode la cetit a unor texte relativ nouă, ce se pot imprima în literele de astăzĭ fără nicĭ o greutate şi nicĭ o nesiguranţă, — d. Hasdeŭ a cedat poate dorinţiĭ de a încredinţa şi maĭ mult pe Ministrul de Instrucţie de caracterul savant al publicaţieĭ sale, păstrînd cirilicele în tipărirea documentelor romăneştĭ pănă la data înnaintată de 1700. Lucrul a fost răŭ maĭ ales prin urmările sale, căcĭ de aicĭ înnainte orĭ-ce meşter în buchĭ, cu ceva carte slavonă, a crezut că se poate răzima pe autoritatea d-luĭ Hasdeŭ, cerînd ca nimenĭ să nu-şĭ permită a face preschimbărĭ de alfabete din care poate ieşi ruina ştiinţiĭ, şi în special a filologieĭ romîne!

Nu ştim de ce vol. II al d-luĭ Hasdeŭ e I², ceia ce era, pare că, o prevestire a «seriilor de volumurĭ» ce s'aŭ publicat pe urmă, de alţiĭ. Încă din anul I-iŭ se constată oarecare oboseală, un început de dezgust la d. Hasdeŭ. Tot maĭ mult cronica, cronica străină şi tărzie, prelucrarea încă maĭ tărzie de la noĭ din ţară — Cambini, «istoria mănăstiriĭ catolice din Tîrgovişte», presintată ca un izvor istoric —, şi, pe lîngă dînsele, traducerĭ, făcute de alţiĭ — ca traducerea luĭ Macarie de Antiochia, — ieaŭ locul folositoarelor acte interne din alte timpurĭ. Un număr de paginĭ e ocupat de Învăţăturile luĭ Neagoe şi de Biografia luĭ Neagoe, care apucase totuşĭ a fi

[1] *Acte daco-bulgăreştĭ*, Petersburg, 1840; un vol. in 8°.

date la tipar încă de la 1840. În sfîrșit, pe cîteva coale se întindeaŭ documente străine — italiene, catalane —, din acele documente străine, a căror inferioritate o proclamase, pe nedrept, tocmaĭ d. Hasdeŭ în Prefața publicațieĭ sale: valoarea lor era însă în acest cas scăzută prin faptul că «d. V. Alexandresco», din «manuscriptele» căruia eraŭ scoase, le copiase foarte răŭ la Madrid [1].

Totușĭ prefața de la adevăratul vol. al II-lea (tot din 1865), e plină de încredere: editorul «resimte în fundul consciințeĭ mulțumirea drumașuluĭ ce se uită înderăt», etc. «și-șĭ murmură cu mîndrie: am adjuns departe», — pe cînd se știe că «drumașiĭ» în știință nu prea aŭ plăcere să se uite «înderăt», unde pot descoperi greșelile ce se leagă, orĭ cîte silințĭ am pune noĭ, de orĭ-ce operă omenească. Se vorbește de cele «treĭ centurie» de documente apărute pănă atuncĭ, de aprecierile favorabile ale «filo-romînuluĭ Veghezzi Ruscalla», de «un dicționariŭ complect, din care pănă aci noĭ nu sîntem încă decît la litera A».

Despre varietatea «Archiveĭ istorice» și în viitor garantaŭ, pe lîngă cunoștințile, pătrunderea și zelul d-luĭ Hasdeŭ, două colaborațiĭ făgăduite și anunțate în această prefață. Cu «prețioase documente aduse din Italia și Spania», în còpiĭ pe care am avut maĭ sus prilejul să le apreciem, era să îmbogățească «Archiva» «eminentul nostru literat d. V. Alexandresco», despre care d. Hasdeŭ spune în «Negru-Vodă», ultimul săŭ roman și cel maĭ reușit, din respect pentru d. Urechia și din respect pentru sine însușĭ, că ar fi putut găsi la Madrid «ochilariĭ luĭ Attila», că nu se înțelege cu «părdalnica de gramatica latină», și cîteva alte aprecierĭ tot așa de măgulitoare pentru răposatul istoric și bun prieten al d-luĭ Hasdeŭ. Episcopul Melhisedec era să dea documente interne, și, pe lîngă înștiințarea care-l privește, se adauge: «lectoriĭ noștri gustŭ de maĭ 'nainte de effectulŭ promissiuniĭ Sânțieĭ Sélle»; «lectoriĭ» n'aŭ «gustat de nicĭ-un effectŭ», pentru că

[1] Cum se poate controla pentru acele documente care aŭ apărut maĭ pe urmă și în colecția Hurmuzaki.

«Sânția Sa» pare a se fi răzgîndit, și, tărziŭ de tot, cînd harnicul Vlădică de Roman a închis ochiĭ, d. Hasdeŭ l-a petrecut printr'un panegiric în care se amintia publiculuĭ că «eŭ unul nu iubiam pe episcopul Mechisedec, și sînt încredințat că nicĭ episcopul Melchisedec nu mă iubia pe mine. . . Totdeauna am resimțit un fel de antipatiă unul pentru altul [1]». Din partea luĭ Melchisedec ar fi o lămurire pentru această antipatie: la apariția unor lucrărĭ ale luĭ, de care vom vorbi maĭ departe, d. Hasdeŭ l-a întîmpinat, ca pe un vechiŭ colaborator fără «effectŭ», cu una din cele maĭ nedrepte și pătimașe criticĭ ce se pot închipui. Melchisedec știa foarte bine rusește și destul de bine slavonește, așa încît maĭ avem o explicație pentru asemenea mișcărĭ de antipatie, care devin la urmă, firește, după un număr de nedreptățĭ îndurate, și reciproce.

Pentru noĭ astăzĭ, cari avem o bibliotecă de erudiție bună, a Academieĭ Romîne, la îndămînă, acest volum al II-lea din «Archiva istorică», așa de puternic trîmbițat în Prefață, nu e maĭ de nicĭ un folos. E alcătuit aproape tot din reproducerĭ și, încă, după cărțĭ ce se găsesc în țară saŭ se puteaŭ cumpăra din străinătate cu maĭ puțin decît prețul unuĭ abonament anual la «Archiva istorică». Marea laudă cu documentele interne nu se maĭ putea repeta acuma, fiindcă, din motive ce rămîn necunoscute, d. Hasdeŭ nu maĭ visità Archivele Statuluĭ, unde în curînd era să ajungă director, ca să nu le maĭ poată visità alțiĭ. Avem, în schimb, texte de cronicĭ polone, latine, chiar ebraice — limba ebraică fiind una din cele «vre-o zece limbĭ» pe care le poseda istoricul-filolog —, tot Inventariul luĭ Rykaczewski, pe lîngă rarităţĭ ca Giovio, ceva din cărțĭ nouă ruseștĭ și sîrbeștĭ, dialogul frances al luĭ Despot, care merita doar o notiță, două documente de la «d. Alexandresco» și apoĭ. . . Apoĭ vine, pe nesfîrșit de multe paginĭ, plătite de Ministeriul de Instrucție Publică, reproducerea cu litere latine a nesăbuituluĭ *fatras* de filosofie morală și de erudiție de școală al luĭ Dimitrie Cantemir

[1] *Revista nouă*, V, p. 163.

pe vremea cînd el nu era decît un «eminent» elev al mareluĭ Cacavela. Tocmaĭ pentru ca abonatul să aibă de ce mulțămi, se dădea *un* document intern inedit și unul din privilegiile date de Domniĭ moldoveneștĭ negustorilor din Lemberg.

După această alcătuire a volumuluĭ II din *Archiva istorică*, avem noĭ dreptul să ne mirăm cum de s'a mirat d. Hasdeŭ de faptul că ministrul C. A. Rosetti a suprimat publicația, mirare pe care d. Hasdeŭ, teatral în toată activitatea sa științifică, și-o exprimă prin literele de corp mare, în care se tipărește această notiță: «Aci publicațiunea s'a supprimatŭ din ordinulŭ domnuluĭ Ministru de Instrucțiune publică C. A. Rosetti».

Pe atuncĭ însă era o notă bună pentru un deputat saŭ senator să se arăte iubitor de știință, și mulțĭ oamenĭ de școală și de carte intraŭ în una din cele două Adunărĭ legiuitoare fără să se asimileze, cît eraŭ acolo, cu politicianiĭ obișnuițĭ. Firește însă că aceste întîmplărĭ fericite aveaŭ și părțile lor rele. Kogălniceanu, despre lăudabila ediție a cronicilor moldoveneștĭ a căruia d. Hasdeŭ a vorbit, foarte puțin după aceia, cu un ton de zdrobitoare superioritate, d. Nicolae Ionescu, care trebuia să se pronunțe, în calitatea sa de specialist, și C. Aricescu, căruia, din «înnaltul ordin» al protectoruluĭ săŭ, d. Gr. G. Tocilescu, autorul atît de celebru astăzĭ, era să-ĭ dovedească puțina seriositate a publicațiilor întreprinse de direcția necompetentă a Archivelor, aceștia ridicară glasul în Cameră pentru a cere continuarea «Archiveĭ istorice», care începuse așa de îngrijit, pentru a se încheia atît de jalnic, de moartea cuiva ce s'ar stînge în ultimul stadiu al uneĭ boale cronice, învinuind medicul care i-a fi grăbit sfîrșitul. D. Hasdeŭ scăpă «Archiva» din ghiarele ministruluĭ dușman al culturiĭ și, avînd acum ca sprijin și garanție «votul din 14 Februariŭ», pentru totdeauna memorabil, «tare prin sprijinul și aprobarea RepresentațiuneĭNaționale», hotărî că iubita sa publicație, menită să popularizeze filosofia cacaveliană a luĭ Dimitrie Cantemir, să dezvăluiască toate misterele cacavelismuluĭ grecesc, vrednic de a fi pus alăturĭ cu machiavelismul italian, că această «Archivă istorică

a Romăniei» «va păşi înnainte fără a mai tremura». De acum însă era să se reiea tot planul cel vechiŭ, să se deie «diferite acte şi relaţiunĭ slavoane». Am văzut că pănă la «votul din 14 Februariŭ» d. Hasdeŭ, reeditorul luĭ Giovio, Jerlicz şi Muntaner, nu maĭ putea să-şĭ permită a vorbi de răŭ pe Papiu Ilarian, care reproducea documente narative externe, ce maĭ ieşise şi de supt alte teascurĭ. Singur faptul că *de acum înnainte* «Archiva istorică» va da iarăşĭ documente interne inedite face însă pe acelaşĭ d. Hasdeŭ să simtă din noŭ, într'o mişcare de nestăpînită mîndrie, cu cît e «Archiva», cu cît o să fie «Archiva» maĭ presus de «alte publicaţiunĭ de acestŭ genŭ, ocupate cu reproducerea actelorŭ şi relaţiunilorŭ, scrise în limbele occidentale, a căror cunoştinţă e maĭ răspăndită»: doar, cel mult, vor figurà astfel de izvoare pentru a lămuri «basea publicaţiuniĭ», actele interne. Camera se gîndise a da direcţieĭ Archivelor misiunea de a tipări pe rînd, într'o «publicaţie oficială», multele acte cuprinse în dulapurile aceşteĭ instituţiĭ, dar d. Hasdeŭ ni arată cum deocamdată tot d-sa a căpătat misiunea de a explora Archivele, şi chiar de a cerceta colecţiile de documente ale particularilor. Încă odată, la sfîrşit, în slove groase, d. Hasdeŭ arată că volumul al III-lea din culegerea sa va cuprinde «documente romîne inedite şi tot felul de acte şi relaţiunĭ slave nepublicate saŭ netraduse pănă acum în limba romînă, importante pentru trecutul naţional, şi carĭ, după trebuinţă, vor fi însoţite de commentariĭ, prefaţiunĭ saŭ note».

Dacă se deschide acum volumul, apare cu totul alt ceva decît ce se făgăduise în Prefaţă. Din Archivele Statuluĭ, nimic; din colecţiĭ private, numaĭ acelea pe care d. Hasdeŭ le căpătase de la familia Murguleţ, de la ramura aşezată în Polonia: de toate, sînt abia şeptezecĭ şi cincĭ de bucăţĭ, mergînd de la Petru Rareş pănă la 1742, ocupînd însă nu maĭ puţin decît vre-o sută de paginĭ, şi aceasta pentru că fiecăruĭ document i se reservă, acum cînd este votul din Februar şi nimenĭ nu maĭ tremură, o întreagă pagină (ce să se întîmplă să aibă astfel şi numaĭ — p. 259 — şese rîndurĭ, în care se cuprind: numărul de ordine, titlul în litere marĭ, data pe un

rînd deosebit și iscălitura isolată în maiestatea solitară a unuĭ rînd special). Afară de aceste documente în paginĭ propriĭ, care nu merită une orĭ nicĭ chiar un regest, atît sînt de comune, d. Hasdeŭ aşterne treĭ enorme disertaţiĭ, dintre care una, cea maĭ scurtă, lămureşte, şi lămureşte destul de bine, Cronica moldo-polonă, o retipărire; a doua, foarte lungă analisează nişte scrisorĭ, tot retipărite, din Archivele familieĭ polone Sapieha şi dezbate, cu un lux nesfîrşit de erudiţie şi ieftenă şi zădarnică, întrebarea succesieĭ la tron a luĭ Ieremia Movilă, pentru ca să se ajungă la o conclusie pre care cele d'intăiŭ documente străine găsite după aceia aŭ sfărîmat-o; a treia priveşte nişte nume de ţeranĭ romînĭ într'o danie de craiŭ sîrbesc şi e, pe *o sută zece paginĭ*, un model de acele disertaţiĭ fără scop ce se pot prelungi pănă la infinit: de atîţia anĭ se tot face erudiţie istorică la noĭ, şi oare de cîte orĭ a avut cineva prilejul, a simţit nevoia saŭ a putut să-şĭ facă plăcerea de a cita pretenţiosul studiu al d-luĭ B. P. Hasdeŭ?

Un al patrulea volum pornise să studieze documentele asupra ţeranilor romînĭ din Galiţia cuprinse în cartea luĭ Stadnicki: cu dînsul, astăzĭ un rarisim element într'o bibliotecă de iubitor al cărţilor ce s'aŭ strecurat neobservate pe lume, s'a încheiat «Archiva istorică» a d-luĭ Hasdeŭ. Trăise aşa de puţin după ce «votul», împiedecase de a maĭ «tremura vre-odată»! Pe ultima foaie a publicaţieĭ s'ar fi putut scrie cu litere tot aşa de marĭ ca şi cele de la sfîrşitul voluomuluĭ al doilea: «Aci publicaţiunea s'a supprimatŭ din capriciulŭ domnuluĭ B. Petriceicu Hăjdeŭ [ortografia timpuluĭ], viitor director la Archivele Statuluĭ».

Dar deocamdată d. Hasdeŭ vedea un alt cîmp deschis activităţiĭ sale. În 1866, Cuza fusese detronat, şi cele d'intăiŭ timpurĭ din cîrmuirea luĭ Carol I-iŭ, principele ales prin plebiscit de poporul romănesc, fură tulburate. Mulţĭ oamenĭ uşorĭ de minte şi mulţĭ romanticĭ întrevedeaŭ republicĭ în gen sud-american, înnălţărĭ personale pe temeiul înrudirilor de pe tată saŭ de pe mamă saŭ de pe nimenĭ pănă la un tron... «Traian», ziar anti-dinastic, naţionalist, revoluţionar, fu înte-

meiat la 1869 de d. Hasdeŭ, cu un colaborator oarecare, pentru a răpîndi ideile politice ale nouluĭ deputat de Bolgrad. Gazeta era plină de atacurĭ perfide și de insulte fățișe împotriva suveranuluĭ, căruia i se făgăduia soarta străinilor rătăcițĭ pe tronurile noastre, a luĭ Despot și Gratiani. Cînd orașul Ploieștĭ dădu semnalul eliberăriĭ patrieĭ de supt tirania «nemțească» și-șĭ cîștigă astfel dreptul la statuia Libertățiĭ ce-l împodobește și astăzĭ, măsurile de represiune ale guvernuluĭ atinseră și pe apărătorul energic al latinitățiĭ de la ziarul-revistă «Traian», și d. Hasdeŭ, care s'a mîndrit mult cu aceasta, a fost găzduit, pentru motive de ordine publică, de un penitenciar al patrieĭ. Tot odată se stînse și viața ziaruluĭ «Traian», în care apăruse însă, icĭ și colo, studiĭ și documente istorice, care-șĭ aŭ însemnătatea lor și ar trebui pescuite cîndva din prosa de ațîțare politică și de pe hîrtia de gazetă ce le cuprind.

«Traian» murise, dar spiritul luĭ latin, anti-nemțesc, revoluționar, trăia încă în «Columna luĭ Traian». La 1871 se maĭ întemeiè de societatea «Romànismulu», menită să împrospăteze amintirea luĭ Tudor Vladimirescu și să scoată la iveală candidațĭ «latinĭ» la tronul Românieĭ, o «foaie», ieșind o dată pe lună, în format elegant, cu un material de tipografie bun. În ea trebuiaŭ să-șĭ găsească loc discursurĭ politice, cercetărĭ istorice și izvoare. Redactorĭ eraŭ: «B. P. Hasdeŭ, G. Missailŭ, N. V. Scurtescu» — primul «istoric», cellalt «poet» —, «N. Ath. Popovicĭ, T. P. Rădulescu» — necunoscut —, «Gr. G. Tocilescu», pe atuncĭ un tînăr ce dădea marĭ speranțe, pentru care i s'a și făcut de Ministeriŭ, ce-i aprecia dorința de a studia, o bursă în străinătate, pentru limbele slave, mi se pare, pe care d. Tocilescu le-a studiat, dar nu le-a învățat nicĭ odată. Cel maĭ harnic colaborator era acest viitor bursier, care făcea cercetărĭ cu privire la Mihaĭ Viteazul — d. Tocilescu era considerat ca urmașul nobiluluĭ, poeticuluĭ Bălcescu — în Archivele Statuluĭ, unde aduna în acelașĭ timp notele trebuitoare pentru a înlătura prin ridicul pe Aricescu în folosul d-luĭ Hasdeŭ, al căruĭ scutar și purtător de spadă era. D. Tocilescu a tipărit destul de bine un număr de acte

interne din secolul al XVI-lea, unele dintre dînsele însemnate. Firește că asemenea publicație era făcută în original, cu fel de fel de note, și greoaie și naive, în care se vedea dorința de a imita știința, de nuanță puțin astrologică, a acestuĭ «magistru» și, în acelașĭ timp, o dorință tinerească de a speria lumea, care dorință a rămas și maĭ pe urmă. Adevărata eruditie, ca și adevăratul talent, adevărata cinste se înfățișează simplu, fără nimic din draperiile teatrale pe care le întrebuințează aceĭ carĭ aŭ ceva de ascuns cu dînsele. Astăzĭ trebuie să recurgĭ une-orĭ la izvoarele tipărite în «Foaia societățiĭ Romănismul», dar notele ce le întovărășesc te fac să zimbeștĭ adesea.

În 1872 nu maĭ e nicĭ «Foaia», dar «Columna» atinsese acum anul al IV-lea și din ce în ce maĭ mult elementul științific dădea înlăturĭ pe acel politic: epoca pretendenților se încheiase prin îndoita înțelepciune a tînăruluĭ principe Carol și a bătrînuluĭ popor romîn, care știe cine se bucură de «schimbarea Domnilor», lucru pe care d. Hasdeŭ il uitase cu totul: anume «nebuniĭ». Din cronicĭ și documentar polone, dar, iarășĭ, cînd și cînd din vechiul tesaur documentar romănesc, «Columna» dădea, supt deosebite titlurĭ, materiale istorice cetitorilor săĭ. După o ușoară crisă în 1875, publicația se prefăcu în «revistă mensuală pentru istoria, linguistica și psicologia popolară», apăru într'un format comod, pe hîrtie resistentă, cu mulțĭ colaboratorĭ și un conținut foarte variat și interesant. S'ar fi cuvenit din partea fostuluĭ redactor al «Archiveĭ istorice» să se deschidă o rubrică anume pentru documentele interne, ce s'ar fi înfățișat din toate părțile, dar d. Hasdeŭ, care scrisese acea curioasă carte romantică: «Istoria critică a Romînilor», în care «critică» înseamnă a face un izvor, căutat anume și prețuit *ad hoc*, să spuie ce cuprinde, și maĭ mult decît atîta, d. Hasdeŭ, care se ocupa acum de filologie, de folk-lore, va fi crezut poate că a tipări așa, pur și simplu, documente, nu maĭ e de talia sa. În 1878, «Columna» dispăruse și, cînd, peste zece anĭ, d. Hasdeŭ luă iarășĭ asupra sa conducerea uneĭ reviste periodice, *Revista nouă*, ea avea maĭ mult un cuprins beletristic și nu prea îndrăznia,

saŭ nu voià, să servească, în frumoasele-ĭ coloane ilustrate, izvoare istorice pentru trecutul romănesc.

Ca filolog maĭ mult decît ca istoric întreprinse d. Hasdeŭ, acum director la Archivele Statuluĭ, în 1878, publicarea colecţieĭ de documente interne, care poartă poeticul nume, reprodus în frumoasă chirilică ornată, pe foaia de titlu, de «Cuvente den bătrânĭ», lucrare premiată de Academia Romînă și foarte mult răspîndită și întrebuinţată în ţară și în străinătate. Ni se spune în Prefaţa volumuluĭ întăiŭ că opera nu va fi «o brută colecţiune de documente», cum nicĭ nu s'ar fi putut aștepta de la un om așa de pregătit pentru comentariĭ și atît de dispus la dînsele ca d. Hasdeŭ, că «textele și glosele» din ea, intinzîndu-se cronologicește de la 1550 la 1600, o perioadă deosebit de interesantă pentru limbă, vor fi cercetate ca «un simplu material». O făgăduială alipită la aceasta și la alta de a se pune în sfîrșit «o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica romănească», era aceia că studiile nu vor porni de la nicĭ o «teorie a priori». Dar făgăduiala era umbrită prin amintirea «Istorieĭ critice» unde, «mergînd din disecţiune în disecţiune», d-sa, ca istoric substituise chinuituluĭ adevăr strălucitoarele sale fantasiĭ. Se expuneaŭ laudele ce meritase manuscriptul lucrăriĭ de la un om ca Schuchardt și se promiteaŭ pentru partea a doua disertaţiĭ filologice asupra multor puncte interesante, precum și «cincĭ indicĭ la ambele tomurĭ: bibliografic, istoric, juridico-economic, diplomatic și linguistic».

Din toate acestea n'a ieșit nimic, precum n'aŭ ieșit nicĭ «Răvașele Banilor Craioveĭ», nicĭ «actele municipale», puse în perspectivă chiar în pragul volumuluĭ I-iŭ, nicĭ «specimenele fotografice», ce trebuiaŭ să se publice «într'un tractat de Paleografia romînă». Dar se dădeaŭ fragmente de cărţĭ și multe documente din epoca anunţată. Aceste documente eraŭ reproduse în ceia ce se numește «fotografie prin tipar», păstrînd fiece rînd ca în original, ţiind literele aruncate sus, după vechiul sistem de grafie, tot așa de-asupra rîndurilor. Se dădea transcripţia latină, după un sistem ce se impune

orĭ-cuĭ, fiind-că transcripția se face perfect din chirilică în latină, fără alte semne deosebite decît ć, ǵ pentru c și g înnainte de vocala moale: d. Hasdeŭ adăugea și é, ĭa, ĭu, pentru diftongiĭ respectivĭ exprimațĭ în chirilică prin semne deosebite (ѣ, ꙗ, ѧ, ю); ceia ce se poate găsi de prisos, îndoială asupra existenţiĭ diftonguluĭ în orĭ-ce vreme neputînd să existe, nefiind decĭ aicĭ un fenomen filologic de studiat pe cale istorică, urmărindu-l în izvoare. Se maĭ adaugeaŭ lămurirĭ asupra hîrtieĭ, filigraneĭ, dimensiunilor, asupra cerneleĭ. Apoĭ adnotațiĭ istorice și explicațiĭ de limbă.

În cele din urmă nu mă amestec, dar îndrăznesc a crede, după cetirea lucrărilor maĭ nouă, ca ale d-luĭ O. Densușianu de pildă, că și filologia se poate face cu maĭ puțină risipă de erudiție și ingeniositate, cu maĭ puțină dorință de a uimi. Notele istorice, despre Udrea, despre alțiĭ, sînt bine făcute, în cunoștința deplină a izvoarelor. Cît privește reproducerea, în ea trebuie criticat un pedantism pretențios, care nu folosește la nimic. Oameniĭ cari scriaŭ zapise ca acelea ce sînt reproduse de d. Hasdeŭ cu centimetrul, cu tabla de colorĭ și lista de filigrane înnainte, eraŭ niște bieți oamenĭ simpli, popĭ, cărturarĭ de sat, măruntĭ diacĭ abia cărturarĭ, ale căror lucrărĭ nu merită a fi privite prea de aproape, fiind-că ce ar putea resulta din această muncă aparentă saŭ reală, — afară, bine înțeles, de o admirație a necunoscătorilor, ce are o valoare cu totul personală? Ce cîștigăm știind că rîndul s'a oprit aicĭ și nu înnainte saŭ pe urmă, ce conclusie putem trage din coloarea «rădăcinie» a cerneliĭ, unde putem ajunge dacă vom ști cît de mare era bietul petec de hîrtie; cît ni poate folosi chiar filigrana, atît de asămănătoare de la o epocă la alta, cînd o *moară de hîrtie* avea, ca acea din Brașov, o viață maĭ lungă, și, cînd, pe lîngă aceasta, de la vecinĭ, de unde luam materialul acesta de scris, ni lipsesc table complecte, amănunțite de filigrane?

Insist maĭ mult asupra acestor neajunsurĭ — orĭ-ce însușire exagerată, decĭ și precisia, se preface în neajuns —, pentru că ele, în loc să fie apreciate după cuviință, aŭ constituit în mintea unor discipulĭ ca d. Tocilescu saŭ ceĭ și maĭ măruntĭ

cari-ĭ furnisează multele raporturĭ ce înnaintează, despre orĭ-ce, Academieĭ, — ca punctele unuĭ sfînt decalog, de care trebuie să se ţine orĭ-cine care şi-ar simţi puterile quasi-divine trebuitoare pentru a îndrăzni să se atingă de un document cu scopurĭ de publicare. Multă vreme încă, se vor maĭ ceti critice, în care se vor aduce mustrărĭ pentru că nu s'a dat o reproducere în cirilice a originaluluĭ, pentru că s'aŭ rupt rîndurile, aşa de lămuritoare asupra uneĭ întregĭ epoce, ale unuĭ zapis, pentru că s'a uitat analisa chimică a cerneleĭ şi chartomensura materialuluĭ de scris [1].

Încă în volumul d'intăiŭ al «Cuventelor», se maĭ cuprindeaŭ, pe lîngă specimene de graiŭ logofeţesc de prin sate, şi paginile, tipărite cu cirilice, spre mulţămirea pedanţilor viitoruluĭ, ale traduceriĭ de letopiseţ al lumiĭ alcătuită de Mihail Moxalie pentru iubitorul de cetire Vlădică romănesc Teofil al Rîmniculuĭ; manuscriptul, aflător la Moscova, fusese copiat de d. Tocilescu, ce trebuia să fie autorul «unuĭ studiu a parte asupra fàntînelor luĭ Moxa», studiu de care ştiinţa romînă a rămas pănă astăzĭ cruţată. Al doilea volum poartă sub-titlul de «Cărţile poporane ale Romànilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă», şi nu maĭ dă decît texte religioase vechĭ, lăsînd la o parte, pentru moment şi pentru totdeauna, făgăduielile de răvaşe ale Banilor şi de scrisorĭ ale tîrgurilor şi oraşelor, de care fusese vorba în cel d'intăiŭ moment de entusiasm.

Cu aceasta se încheie activitatea d-luĭ Hasdeŭ ca tipăritor de documente. În resumat, d-sa dădu în cea d'intăiŭ parte din *Archiva istorică,* într'o formă simplă şi uşoară pentru cercetătorĭ, un mare număr de vechĭ documente slavone şi romîne, maĭ ales din Moldova. Pe urmă *Archiva* pierduse vechiul eĭ caracter prefăcîndu-se într'o colecţie care cuprindea orĭ-ce se găsia maĭ lesne şi putea să acopere maĭ multe colĭ de tipar. La sfîrşit, ea se înfăţişa maĭ mult ca un şir de disertaţiĭ masive şi, în mare parte, nefolositoare. În «Columna

[1] V. *Anal. Ac. Rom.* pe 1901 : raport asupra *Documentelor Bistriţeĭ*.

luĭ Traian» cu publicarea de documente muntene din veacul al XVI-lea se reluase vechile și bunele tradițiĭ de la început. Iar «Cuventele den bătrânĭ [1]», alcătuite maĭ ales în vederea

[1] În privința istorică, ar fi însă, icĭ și colo, unele observațiĭ de făcut. Actul facsimilat pe p. 38 a vol. I arată și după scrisoare a fi maĭ tărziŭ decît data de «între 1583-5» pe care i-o atribuie, dorind să-l *învecheascā* pe cît se poate, d. Hasdeŭ. În adevăr, el nu poate fi așezat după întăia mazilie a luĭ Mihnea-Vodă în 1583 pe temeiul că acest Domn e pomenit așa încît se vede că nu maĭ domnià și că totușĭ Domnia luĭ încetase numaĭ de puțină vreme. Vorbindu-se de Alexandru Mircea, tatăl luĭ Mihnea, se zice, în adevăr: «Alixandru-Vodă *celu bătrânu*, tatălu Mihneaeĭ-Vodă». Decĭ de atuncĭ maĭ fusese un Alexandrn-Vodă «tînăr», adecă, orĭ Alexandru cel Răŭ din 1592-3, orĭ unul din Alexandriĭ de după 1600: Iliaș saŭ Coconul. — La p. 43 și urm.: nu e nicĭ o dovadă că ar fi fost o fabrică de hîrtie în Moldova pe la 1583. Singuriĭ carĭ ar fi putut da meșteriĭ, ar fi fost Sașiĭ din Ardeal saŭ Poloniĭ, carĭ și uniĭ și alțiĭ aveaŭ tot interesul să păstreze monopolul. Felul de a scrie al luĭ Petru Șchiopul nu poate fi lămurit filologic, pentru că se razimă pe nepriceperea unuĭ necărturar, cel puțin în ceia ce privește cartea românească. La p. 49, nu maĭ era de nevoie să se facă întrebarea dacă actul luĭ Bucium nu s'a scris cumva în Bîrlad, — unde, de altmintrelea, nimic nu dovedește că ar fi stat în adevăr Vornicul Țeriĭ-de-jos, trebuitor orĭ-cînd la Sfatul domnesc,— pentru că în josul actuluĭ stă scris limpede: Iașĭ. La p. 63: «vulturul quasi-imperial» de pe actul de pe la 1595 al boierilor din Măneștĭ nu poate da naștere la nicĭ-un fel de combinațiĭ genealogice, fiind-că un asemenea vultur cu două capete nu e isolat în pecețile boierilor muntenĭ din secolul al XVII-lea, dintre carĭ ceĭ maĭ mulțĭ n'aveaŭ de loc a face cu Bizanțul; așa-l găsesc într'un act de la 4 Maiŭ 1657 de la «Neacșa Băneasa» — în pecete: Neacșa Logofetesa — «ot Măgureanĭ», în colecția d-luĭ G. Gr. Cantacuzino (cf. Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, p. 239, nota 2). La p. 92 și urm., din faptul că în document se întîlnește un om tăiat de Tatarĭ, nu resultă că acest document a fost scris înnainte de 1600, numaĭ pentru atîta că în alt act de pe la 1600 se vorbește de un alt om tăiat de Tatarĭ. La p. 128, *a prăda* n'are nicĭ un sens deosebit de răŭ cînd e vorba de o cîrmuire ce-șĭ *pradă* supușiĭ cu birurĭ: aceste birurĭ se chemaŭ chiar fără nicĭ un fel de înțeles osînditor: *năpăștĭ, nevoĭ, angăriĭ;* cu atît maĭ mult, cu cît e vorba aicĭ de imposite ce se ieaŭ de la o mănăstire, decĭ împotriva scutirilor îndatinate. La p. 140, nu încape discuție asupra dateĭ: a fost întăiŭ un s (6), care a fost îndreptat apoĭ într'un gros ı (10) cu punctele foarte aparente: două cifre, a zecilor și unităților la un loc, nu se întîlnesc nicĭ-odată. Tot acolo se exprimase părerea greșită că «Andreiŭ călugărul» de până la 1604, fost Ban, ar fi acelașĭ cu Banul Udrea; ea a fost îndreptată în *Magnum Etymologicum*, art. Băleanu, cu două greșelĭ nouă: o lectură «7106» în loc de «7160», care permite a se face din doĭ Udrea unul singur, și identificarea luĭ Andreĭ călugărul

filologilor, represintaŭ o *manieră* în erudiție, care putea să rătăcească și pe alții ducîndu-ĭ către căutarea greutăților unde nu se cerea decît bun simț și muncă.

E regretabil că în pripita noastră transformare pe toate terenurile, în disprețul nostru fără măsură pentru trecut, în lipsa noastră de orînduială, am lăsat să se risipească, să se însușească de cel d'intăiŭ iubitor de hîrtiĭ vechĭ ce a ajuns pe un Scaun episcopal, să se piardă foarte adesea, dacă nu de cele maĭ multe orĭ, archivele, impunătoare în alte timpurĭ, ale Episcopiilor și Mitropoliilor noastre, pe lîngă care ele trebuiaŭ lăsate, dar supt toată răspunderea. Tot astfel, la secularisare, saciĭ cu hîrtiĭ vechĭ aĭ mănăstirilor s'aŭ împărțit în două, o parte căzînd în desordine la Archivele Statuluĭ, a căror pregătire era încredințată Comisieĭ documentare, iar alta apucînd supt cucernice anterie de fugarĭ, înfuriațĭ pentru despoiarea luĭ Dumnezeŭ în paguba proprieĭ lor întrețínerĭ mănoase, către Locurile Sfinte, unde așteaptă ceasul revendicărilor cu cine știe ce minunat ajutor pravoslavnic. Astăzĭ cu ce aŭ fost Archivele episcopale stăm cam așa:

La Iașĭ s'a încurcat cu totul averea științifică a răposatuluĭ Mitropolit Iosif Naniescu cu averea de acelașĭ fel a Mitropolieĭ, pe care a stăpînit-o atîția anĭ acest cuvios prelat: la Academie se află depuse cîteva cartoane și coperțĭ cu acte, în împrejurărĭ de testament, legate la rude și judecățĭ, care m'aŭ îndemnat să le văd în grabă pentru a da pe cele maĭ însemnate, în întregime saŭ ca regeste, în volumul de față. În studiarea acesteĭ archive mă precedase răposatul V. A. Urechiă, care în *Miron Costin*, în *Istoria Romînilor* a dat multe bucățĭ din ele, cu metoda care-ĭ era particulară, și d. C. Erbiceanu, care a tipărit maĭ mult corespondențele privitoare

cu Andreĭ Logofătul, un Mare-Logofăt și mare boier moldovean și muntean, ce n'a fost Ban nicĭ-odată (v. Iorga, *Ist. luĭ Mihaĭ Viteazul*, p. 102). La p. 225 și urm.: în Iunie 1621 nu maĭ domnia în Țara-Romănească Gavril Movilă, fugit în Ardeal încă din August precedent, ci Radu Mihnea: decĭ saŭ în original, saŭ în reproducere e greșit anul 1621 (7129) în ciudata poruncă a Doamneĭ Marghita, mama tînăruluĭ Voevod.

la împrejurările de la 1821 în *Istoria Mitropoliei Moldovei*. Astăzi, adresîndu-mă la P. S. S. Mitropolitul Partenie, mi s'a spus, după ce s'aŭ luat informații la directorul Cancelariei, că nu maĭ sînt decît acte cu totul nouă, maĭ tărziĭ decît restabilirea Domnieĭ pămîntene.

La Buzăŭ pare să maĭ fie ceva: documente și condicĭ, de și se asigură că marea colecție de acte muntene pe care o ține de mulțĭ anĭ pentru vînzare negustorul sas Dilmond din Reghin ar fi fost, în timpurĭ de tulburărĭ, luată pe aice, din episcopia Buzăuluĭ. Ce este însă astăzĭ, s'ar cuveni să se inventarieze de un Trimes al Ministeriuluĭ, și mă ofer aicĭ să împlinesc, fără cine știe ce cheltuială și răsplată, această misiune, ce n'ar trebui întărziată.

De la Bucureștĭ, condicile se află în cea maĭ mare parte, dacă nu chiar toate, în Biblioteca Academieĭ Romîne. Documente nu sînt nicĭ la Academie și n'ar maĭ fi de mult nicĭ la Mitropolie, — ceia ce e foarte regretabil.

Documentele de la Rîmnic aŭ devenit întăiŭ proprietatea răposatuluĭ episcop Ghenadie, și din moștenirea luĭ, după multe dezbaterĭ cu moștenitoriĭ, ele aŭ venit la Academie, de unde nu le maĭ poate, slavă luĭ Dumnezeŭ, moșteni nimenĭ. Ghenadie le legase în cartoane, cu toată nedibăcia, păgubitoare pentru documente, a legătorilor de provincie, și ele nu vor ieși decĭ intacte din greoaia luĭ închisoare.

Argeșul e o episcopie nouă, ce are abia un veac de durată: ce se va fi aflînd acolo, nu poate să aibă un mare interes. Mi se spune că S. S. episcopul Timuș ar lucra la istoria dioceseĭ sale.

Răposatul Melhisedec, ale căruĭ aptitudinĭ pentru știință se judecă și maĭ bine de aceĭ ce se gîndesc că el învățase în seminariĭ rusești, n'a lăsat după dînsul însemnate archive la Roman și la Hușĭ: ca membru al Academieĭ, el a dăruit acesteĭ instituțiĭ și o parte din Archivele episcopieĭ unde a păstorit la urmă. Dar, fiind un om cu tragere de inimă, cel maĭ însemnat pentru cultură dintre Vlădiciĭ pe cari i-am avut de la alcătuirea Statuluĭ romîn de astăzĭ, el s'a gîndit a scrie istoria eparchiilor unde l-a dus cariera sa de prelat. Despre

textul săŭ, care, de altmintrelea, nu se întinde prea mult și nu caută nicĭ greutățile, nicĭ înnălțimile, ci povestește ușor și simplu, se poate zice bine și răŭ (răul l-a spus îndestul d. Hasdeŭ); dar atît *Cronica Romanuluĭ*, în două volume, cît și volumul principal din *Cronica Hușuluì*, aŭ maĭ ales însemnătatea de a cuprinde toate documentele, însemnările și inscripțiile ce a descoperit saŭ găsit zelosul episcop și pe care nimenĭ nicĭ nu le știuse, nicĭ nu le întrebuințase până la el. Aceste izvoare sînt corect tipărite și întovărășite de lămurirĭ care folosesc une orĭ. Din nenorocire, anticvariĭ ce maĭ posedă cîteva exemplare libere din aceste cărțĭ le vînd cu prețurĭ foarte ridicate, și în curînd nicĭ aceste exemplare nu vor maĭ fi la disposiția cercetătorilor, pe cari-ĭ dorim tot maĭ mulțĭ în viitor. N'ar fi răŭ decĭ dacă Academia s'ar hotărî să retipărească, nu textul luĭ Melhisedec, de care n'avem tocmaĭ așa mare nevoie, ci documentele din cele două *Cronicĭ* episcopale.

Cronica Hușuluĭ a apărut în 1869, *Cronica Romanuluĭ* de a 1874 la 1875. Pe atuncĭ *Archiva istorică* se întrerupsese pentru totdeauna și numaĭ *Uricariul* ducea în liniște viața sa totdeauna egală. De la generația nouă ce începea să se facă pe atuncĭ cunoscută, se putea aștepta ceia ce bătrîniĭ nu făcuseră cu spiritul de ordine și cu disciplina de spirit neapărat trebuitoare. Să vedem întru cît a înnaintat această generație, astăzĭ și ea îmbătrînită, opera, atît de folositoare pentru istoric, a publicăriĭ documentelor noastre «de țară», a materialuluĭ intern.

Din această generație cu studiĭ sistematice în Apus, nimenĭ n'a tipărit o mare colecție de asemenea izvoare. Numaĭ cînd și cînd d. A. D. Xenopol a trimes întâiŭ cîte un document la «Columna luĭ Traian» saŭ la revista, splendid tipărită cu o subvenție a Statuluĭ, pe care începuse a o scoate la 1882 d. Gr. G. Tocilescu, la «Revista pentru istorie, archeologie și filologie». Maĭ tărziŭ, în «Archiva societățiĭ științifice și literare din Iașĭ», deschisă la 1889, și trecută peste puțin în stăpînirea d-luĭ Xenopol, care o îndreptă pe încetul

către literatura celor fără talent, în această erudită revistă de profesorĭ universitarĭ și candidațĭ la profesoratul universitar, se reservă o rubrică pentru actele interne, rubrică în care tipări une-orĭ d. Xenopol, alte-orĭ d. Tiktin, cu o îngrijire deosebită, saŭ dd. I. Tanoviceanu, G. Ghibănescu și colaboratorĭ ocasionalĭ. Tot în «Archiva» s'ar putea face ceva maĭ bun decît orĭ-ce poesie de nepoet, anume un inventariŭ analitic al documentelor apărute pe încetul în revistă: acest inventariŭ ar trebui să se tragă și aparte, în broșură.

În «Revista» din Bucureștĭ, de la o bucată de vreme dese orĭ întreruptă, și continuată în ultima-ĭ formă de cîteva lunĭ încoace — după ce a funcționat, supt alt titlu, și ca organ al societățiĭ de instrucție populară «Tinerimea Romînă», aicĭ materialul documentar tipărit a fost maĭ întins, maĭ prețios și redat cu maĭ mult aparat științific. D. Tocilescu însușĭ, care nu era printre ceĭ maĭ distinșĭ colaboratorĭ ai revisteĭ sale, a dat supt titlul de «Documente inedite privitoare la istoria romînă», un șir de vechĭ și importante hîrtiĭ, ce-ĭ fusese încredințate de o doamnă din Bucureștĭ și de alțĭ particularĭ, între cari și Ioan Brătianu, din partidul căruia d-sa, din motive de principiĭ, făcea parte. Sistemul de reproducere era decalcat după acela din «Cuventele» magistruluĭ săŭ: aceiașĭ măsurătoare a hîrtieĭ, aceiașĭ expertisă a cerneleĭ, maĭ obișnuit, firește, și aicĭ mai mult «rădăcinie», aceleași comentariĭ: cele maĭ multe din documente eraŭ slavone și editorul făcea o analisă gramaticală și o corectare de stil a vechiuluĭ pisar, vrednice de cel maĭ sîrguincios elev: «на cere genetivul, съ cere ablativul, substantivul acesta e de gen neutru», etc., etc. Cu mult maĭ utile lămurirĭ, puse la locul lor, aŭ tipărit documente, în aceiașĭ publicație, episcopul Melhisedec, ce a dat inventariul documentelor păstrate în archiva de familie și moșie de la Miclăușenĭ, precum și, către sfîrșitul vechiĭ seriĭ, dd. Onciul, Sîrcu, ș. a.

În sfîrșit, V. A. Urechiă a publicat Condicile Domneștĭ păstrate la Archivele Statuluĭ, pentru aniĭ 1774 până după 1821, în multe volume, cărora pentru adnotațiile destul de

slabe ce adăugise, a crezut că li se poate da titlul de *Istoria Romînilor* [1].

Şi atît.

Cele maĭ multe documente interne de dincoace de Milcov s'ar găsi în Oltenia, saŭ în cealaltă regiune de graniță, din spre Moldova, în Prahova şi Buzăŭ, de cineva care ar şti să inspire încredere moşnenilor ce stăpînesc încă şi astăzĭ pe acolo şuvițe din vechiul lor pămînt de *moşie* şi privesc săculteţele lor cu hîrtiĭ pe jumătate putrezite ca un talisman, ca un fetiş, pe care înstrăinîndu-l, ogorul s'ar cufunda în pămînt. În Moldova aŭ multe documente proprietariĭ moşiilor din Miază-Noapte, şi aŭ fost încă maĭ multe în ţara de răzăşĭ, care e Bucovina, în această frunte a vechiuluĭ principat, care nu e numaĭ necropola Domnilor în mănăstirea-ĭ din Putna, ci a fost, pe vremea anexăriĭ de Austria, şi necropola uneĭ stărĭ sociale: a vechiĭ boierimĭ sărăcite, decăzute, dar păstrînd toate tradițiile de mîndrie ale trecutuluĭ, împreună cu glorioasele nume vechĭ, ce sună a războiŭ şi biruinţă. Cînd guvernul împărătesc s'a pus pe lucru ca să organiseze ţara după moda europeană a timpuluĭ, s'o prefacă într'un desăvîrşit teritoriu fiscal, s'a îndeplinit un lucru pe care, în oarecare măsură — şi cu mijloace maĭ puţine, iarăşĭ, — îl încercase şi uniĭ luminaţĭ Domnĭ aĭ Moldoveĭ din secolul al XVIII-lea: cadastrul. O comisiune alcătuită din ofiţerĭ şi funcţionarĭ imperialĭ şi avînd de tălmaciŭ pe Romînul ardelean Petru Aron a chemat de pretutindenĭ pe stăpîniĭ în mare saŭ în mic aĭ pămîntuluĭ provincieĭ ca să-şĭ înfăţişeze, prin mărturiĭ saŭ prin acte scrise, drepturile. Alăturĭ cu călugăriĭ trimeşĭ de Mitropolia din Iaşĭ, de unele mănăstirĭ rămase pe «pămîntul turcesc», alăturĭ de vechiliĭ cu «vechilimèle» din partea boierilor rămaşĭ în jurul Domnuluĭ în ţara ciuntită răsăriră de pretutindenĭ, din munte şi de către Prut, răzăşiĭ, cărora li tremura mîna pe sfintele hîrtiĭ şi pieĭ galbene pecetluite cu

[1] Din Archive maĭ dăduse la 1860 cîteva acte într'o broşură, directorul de atuncĭ, P. Teulescu.

bourul Voevozilor, spînzurat pe cele din urmă de seculare șnururĭ pestrițe. Comisia a pus în scris, cu minunata răbdare a administrațieĭ cesaro-crăieștĭ, toate răspunsurile și toate actele, — traduse acestea din urmă în nemțește. Ceva maĭ tărziŭ, după alipirea la Galiția, tribunalul pentru titlurĭ, *forum nobilium* din Lemberg, a luat în cercetare originalele înfățișate ca mărturie de «nobleță» veche, transformată de vremile vitrege în simplă mazilie.

La tribunalul din Cernăuțĭ se păstrează și astăzĭ traducerile de acte privitoare la pămînt, așezate după moșiĭ, în nesfîrșite fascicule în folio, pe hîrtia aspră, albăstrie, urîtă, de la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea. Ele suplinesc pănă la un punct originalele. Acestea, une-orĭ aŭ fost date înnapoĭ proprietarilor, al căror neam s'a stîns, s'a *țeranit* cu totul, s'a înstrăinat și risipit foarte adesea. Altele însă, foarte multe, se păstrează în Archivele fonduluĭ religionar din Cernăuțĭ, alcătuit din moșiile mănăstirilor de sine stătătoare ale epoceĭ moldoveneștĭ. În sfîrșit, din unele administrațiĭ, aceste hîrtiĭ ale unuĭ trecut disprețuit, pe care omul de Stat, administratorul îl ignorează și cărturarul îl răspinge din studiile sale, documentele româneștĭ aŭ trecut la cîntarul în care se vînd negustorilor saŭ samsarilor de izvoare, pentru genealogiĭ saŭ pentru istoria neamurilor străine, actele «netrebnice».

Archivar la tribunal ajunse pe la 1862, cu treĭ anĭ înnainte de apariția «Archiveĭ istorice», un funcționar cu pretențiĭ de erudiție, călduros patriot german, purist în limbă, pangermanist în aspirațiĭ, poetic după biuroŭ, care înțelese, cu cîte însușirĭ îĭ împărțise firea, că în traducerile acelea de pe rafturile sale se află o viață, în care vedea el cam ce putuse să ceteascâ și în operele romantice căutate în tinerețа sa: cruzĭ tiranĭ, bogațĭ suveranĭ orientalĭ, cavalerĭ în platoșe cu mănușa de fier pe șoldurĭ de oțel, călărind în zoriĭ zileĭ a căreĭ sară va fi roșie și de sînge, cucernicĭ călugărĭ, depărtațĭ de lume, rătăcindu-șĭ pașiĭ fără zgomot supt tainice, răcoroase arcade pline de umbră. Ascultați-l numaĭ cum încheie o prefață: «Numaĭ colo jos strălucește în vale. Să fie arme? Răsună un zgomot îndepărtat. Tropot de copite. Din prăpastie

iese o ceată de palizĭ călărețĭ goțĭ pe caĭ ce se frămîntă». Şi așa maĭ departe [1].

Franz-Adolf Wickenhauser începu lucrul săŭ istoric încă de pe la 1850, dar, numaĭ cînd Biserica ortodoxă din Bucovina se gîndi să-șĭ reclame averea înstrăinată pentru a și-o administra singură, cînd, prin petițiĭ către Cîrmuire și prin publicațiĭ ca a luĭ Pumnul, chestia fonduluĭ religionar fu adusă din noŭ în discuție, i se păru acestuĭ visător de cavalerĭ goticĭ că e poate și în interesul carierei sale să arăte administratorilor de la Cernăuțĭ și din Viena ce stă scris în acele ciudate privilegiĭ în slove «ruseștĭ» ce se păstraŭ pe atuncĭ la *Kammerprocuratur*, în acele movile de traducerĭ asupra cărora el, Wickenhauser, avea întreaga îngrijire. Cu manuscriptul săŭ, cu partea din acest manuscript ce privia străvechia mănăstire Moldavița, ctitoria luĭ Alexandru cel Bun, *întemeietorul* cel adevărat al Moldoveĭ, porni funcționarul cernăuțean la Viena, unde-l tipăriră cu frumoase slove, firește gotice, Jacob și Holzhausen, împreună cu o Prefață lămuritoare datată din «Cernowiz [2]» și cu o dedicație unuĭ nobil din al XVII-lea veac, în Fundația căruia petrecuse autorul întăiuluĭ volum din «Moldawa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina», copilăria sa studioasă, acolo, în Viena. Nu lipsia nicĭ-o Introducere istorică, în care se atingeaŭ atîtea și atîtea puncte din istoria Moldoveĭ.

Wickenhauser făgăduia și alte broșurĭ asupra tuturor mănăstirilor din țară, până li va deslușі la toate rostul, cu hîrtiile de la biuroŭ saŭ cu acele comunicate, în traducere romănească modernă, de particularĭ. Nefiind ca d. Hasdeŭ un om superior, el crezu că datorește publiculuĭ să se ție de cuvînt, publiculuĭ săŭ de străinĭ, din Bucovina și de aiurea, care i-a prețuit foarte mult opera, și publiculuĭ de «Rumanen» — așa ni zicea, cum se vede, foarte măgulitor, nouă, — care nu l-a prea criticat, dar nicĭ nu l-a întrebuințat tocmaĭ

[1] *Moldowiza*, p. 52.

[2] Nu «Czernowitz»; în toate Wickenhauser avea ideile sale personale.

mult. Putna, Solca, Horecea, Voroneţ, Rădăuţĭ aŭ beneficiat pe rînd de elucidările harnicului funcţionar, pensionar în curînd, de la «Cernowiz».

Acuma, ce fel sînt aceste broşurĭ, marĭ şi micĭ, şi care e valoarea lor?

Wickenhauser pretindea să aleagă printre materialele ce-ĭ stăteaŭ la îndemînă, şi nu să deie «ca alţiĭ» — citeşte: «bătrînul Codrescu» — «orĭ-ce bucăţică veche de hîrtie, orĭ-ce zdelcă de cancelarie, orĭ-ce protocol de judecată, petiţiĭ fără nicĭ un cuprins şi plîngerĭ de maĭ dăunăzĭ. Actele eraŭ să fie decĭ alese cu un ochiŭ de cunoscător, unele tălmăcite de-a dreptul de editor, altele corectate de acelaşĭ, după traducerea germană maĭ veche care i se părea prea încărcată de formule zădarnice şi, pe lîngă aceasta, cu totul stricată ca stil, prin amestecul a fel de fel de barbarisme de origine slavă saŭ românească. Apoĭ, la fiecare cărţulie, cîteva paginĭ de composiţie literară şi istorică maĭ mult saŭ maĭ puţin asupra subiectuluĭ.

Se întîmplă însă că bietul om se încurcă în date, pe care-l vedem îndreptîndu-le apoĭ cu condeiul, foarte îngrijat de ce va zice publicul — îşĭ reservase «dreptul de traducere în alte imbĭ» —, în exemplarele oferite Academieĭ Romîne. Apoĭ traducerile comisieĭ Metzger-Aron nu eraŭ strălucite, şi Wickenhauser, cu îndreptările luĭ stilistice, scoase fără milă şi cîtă coloare maĭ rămăsese în ele. În sfîrşit, ordinea era cam supusă criticeĭ, iar Prefeţile se înfăţişaŭ cum ni închipuim că le putea face un om mediocru, cu pregătirea luĭ Wickenhauser şi pe o vreme cînd şi aĭ noştri, afară de d. Hasdeŭ, bojbăiaŭ încă în multe lucrurĭ ca orbiĭ.

Romînilor din Bucovina, cari aŭ societăţĭ de cultură, «boierilor» de acolo, cari posedă mijloacele trebuitoare, li revenia şi datoria şi onoarea de a face maĭ mult şi maĭ bine decît Wickenhauser. Pănă astăzĭ s'aŭ făcut însă din această parte numaĭ două încercărĭ.

D. Gheorghe Popovicĭ, pe care-l avem între noĭ acuma, care a început prin frumoase poesiĭ, a continuat prin studiĭ

asupra trecutuluĭ Moldoveĭ și a dat cîțĭva anĭ o viață mișcăriĭ politice românești din Bucovina, avea adunate un număr de documente slavone pe care Wickenhauser le făcuse cunoscute cu sistemul săŭ, și maĭ multe hîrtiĭ privitoare la «Cîmpulungul moldovenesc» de odinioară. Pe cele d'intăiŭ le încredință unuĭ învățat cleric din Cernăuțĭ, actualul predicator al Mitropolieĭ, dr. Orest Popescul, care trebuia să le publice întăiŭ pe acestea, apoĭ pe celelalte, în original și traducere. O fascicula a apărut la 1895, foarte bine tipărită, în genere; apoĭ la p. 64 publicația se întrerupse și astfel a rămas și până astăzĭ.

Printr'o măsură luată în veacul al XVIII-lea fiecare mănăstire era îndatorită să-șĭ scrie actele traduse, în condicĭ, și cel maĭ harnic alcătuitor de astfel de repertoriĭ fu în Moldova un călugăr ce știa bine slavonește și e și autorul unor frumoase lucrărĭ retorice pline de patriotism simțit: Vartolomeĭ Măzăreanul [1]. Ocupîndu-se cu viața și activitatea acestuĭ monah cărturar, părintele Marian din Suceava, membru al Academieĭ, un eminent folklorist și unul din ceĭ maĭ bunĭ Romînĭ din partea înstrăinată a Norduluĭ Moldoveĭ, s'a hotărît să tipărească aceste condicĭ. S. S. a dat până acum, în elegante broșurĭ, corect tipărite, *Condica Voronețuluĭ* și a *Solcăĭ*.

Intr'un colț de provincie olteană, sîrguința cîtorva cărturarĭ localnicĭ, iubirea lor pentru locurile în care trăiesc i-a făcut să alcătuiască ceia ce nu se maĭ găsește aiurea. Societatea din Tîrgu-Jiŭ a întemeiat un museŭ, unde a depus urme ale trecutuluĭ și, între ele, documente locale; ea a dat la lumină maĭ multe reviste, de o ilustrație mult superioară textuluĭ. Sufletul acestor lăudabile încercărĭ e un institutor local, d. Al. Ștefulescu, care a tipărit o monografie asupra Tismaneĭ, ieșită acum în a doua ediție, și studiĭ privitoare la orășelul din munțiĭ Gorjuluĭ. Maĭ însemnată e cea din urmă carte, în care se dă un material documentar maĭ întins și cu totul

[1] V. *Ist. lit. rom.*, I-II.

noŭ; pe cînd în «Tismana» sînt maĭ mult reproducerĭ. D. Ștefulescu, care a învățat singur slavonește, dorește prea mult să se cunoască aceasta și e prea departe de un adevărat centru de cultură pentru ca să aibă la îndămînă cărțile ce-ĭ trebuie pentru a se informa îndestulător. Noua ediție a monografieĭ de mănăstire era, de sigur, maĭ puțin trebuincioasă decît o tipărire a întreguluĭ material ce poate ajunge în mînile acestuĭ sîrguincios cercetător al timpurilor vechĭ: această lucrare l-ar face și maĭ vrednic de a i se mulțămi, dar din ea ar trebui să se înlăture tot luxul de texte slavone și de buchĭ cirilice și poate să se lase la o parte altă adnotație decît aceia ce s'ar face cu alt material inedit.

Lămurirĭ asupra unor publicațiĭ maĭ nouă decît cele descrise și apreciate aicĭ se pot găsi în Prefața la volumul V din *Studiile și documentele* mele. Acolo se vorbește și de sarcină ce se impune astăzĭ.